

דף שבו עי

פסח ושבת חוה"מ, תשס"ז
מספר 698

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מצות תימן: חכמים מארץ ישראל מסובים לשולחן הסדר בתימן

היהודים בתימן נהגו במשך כל ימי שבתם בגולה לאפות מצות דקות ורכות בערב החג לליל הסדר ובימי החג לצורכי היום-יום. שליח כ"ח יום טוב צמח, שביקר בתימן בשנת תר"ע (1910), כתב בעניין זה:

ומה רב ההבדל בין המצות האלה לבין המצות הגסות, הכבדות, הבלתי מתעכלות והתפלות שעושים בתורקיה. את המצות הללו אופים בתימן פעמים ביום, בהקפדה כ"כ גדולה שאין שום חשש של חמץ.¹

להלן אביא שתי דוגמאות של חכמים מארץ ישראל מן המאה ה-19 ששהו בתימן בימי החג, נפגשו עם שני חכמים – אב ובנו, והביעו דעתם בעניין המצה של יהודי תימן: האחד בביקורתיות, והאחר בהתפעלות.

השד"ר ר' דוד נחמיאס נשלח לתימן מטעם קהילת צפת. בפסח של שנת תקע"ט (1819) הוא התארח בצנעא אצל הרב יוסף קארה, שהיה אב בית הדין. כשהגישו את המצות, הוא סירב לאכול והביע את דעתו שהן בגדר חמץ, משום שיש נפיחויות על פני המצה הדקה, ולדעתו, לזה כיוון הרמ"א בשם מהרי"ל² בדבריו: "מצה נפוחה באמצעיתה אסורה". בשל כך התעורר הרב שלום מנצורה, מחכמי צנעא, שפגש את השד"ר, לדון בסוגיית המצות של יהודי תימן. את דבריו כתב בגיליון של השולחן ערוך עם פירוש "פרי חדש". להלן חלק מדבריו:

ולא הוצרכתי לכתוב זה אלא מפני מעשה שהיה כך היה, שפעם אחת בשנת בק"ל (לשטרות, תקע"ט ליצירה / 1819) הופיע למחנה קדשינו חכם דוד נחמיאס שד"ר מעיר הקודש, ועשה אכסניא שלו בבית הדין המצויין איש אלוקים קדוש הוא מהר"ר יוסף קארה ז"ל. וכשהיו מסדרין השולחן, היה החכם דוד נחמיאס ז"ל מלעיג ומהסם (פירוש: מפקפק) עלינו, ואומר שח"ו (שחס ושלום) אנו אוכלים חמץ בפסח, כיון שיש אבעבועות בפני הככר, זהו מצה נפוחה שכתב מהרי"ל. ולא היה רוצה לאכול.

כלומר הרב דוד נחמיאס סירב לאכול את המצה מפני שחשב שהמצה שיהודי תימן מכינים היא בגדר מצה נפוחה באמצעיתה, וזו אסורה. טעותו של השד"ר הייתה שלא הבין שהכוונה ב"מצה נפוחה באמצעיתה" בדברי הרמ"א היא למצה עבה, שאז אפשר שלא תהיה אפויה היטב. אבל במצות תימן אין דין של מצה נפוחה באמצעיתה, משום שיהודי תימן אופים מצות דקות מאוד, והאבעבועות במצות שהוגשו לו אינן עדות למצה נפוחה באמצעיתה. בעניין זה כתב הרב מנצורה:

נלע"ד (נראה לעניות דעתי) דהני מלי במצה שלהן שהיא עבה טפח... אבל לפי מנהגינו, אין כאן שום חשש, דאם תקח עשרה ככר' [ת] מככרות שאופין אצלינו ותניחן זה על שטח זה, לא יגיעו לטפח.

¹ "מסע יום טוב צמח לתימן", תרגם אברהם אלמליח, בתוך: י' ישעיה וי' צדוק (עורכים), **שבות תימן**, תל אביב תש"ה, עמ' 310.

² **שולחן ערוך**, אורח חיים, סימן תסא, ה.

הרב מנצורה מבקר בדבריו את אפיית המצות בארץ ישראל לעומת מצות תימן, ואלה דבריו: וענין ביפיו תחזינה מים קרים שלנו, ולישה בזריזות עצומה ורבה, שאף בארצכם לא יוכלו לעשות כדבר הזה. וגם אפייה במהירו' (ת) דקה. לא כן בארצכם, כי כבר שמענו קול עונים בדיבור, שאתם אופים ככר עבה ביותר אשר לא ישמע קול מלהבי אש התנור, ונשאר זמן מרובה דבוק ומדובק בכותל התנור, אשר בזה יש לחוש כי רחוק רחוק לא ימצאנו האש לבשלו כהרף עין, כעין פת שלנו.

עוד יש תברא לדברי החכם ר"ד הנזכר (הכוונה לר' דוד נחמיאס), שהיה משתבח באנשי מקומם ומגנה מנהג צנעא בעשיית המצות, תמצא בהרב פר"ח (פרי חדש) סי' (מן) תנ"ט ס"ב (סעיף ב), שכתב שבעיר הקודש בירושלים עושים שלא כהוגן, ועיסתם מתחמצת ואין מביין, יעו"ש (יעוין שם).

הרב מנצורה כתב בהרחבה על הזהירות שיהודי תימן נוהגים באפיית המצות והוכיח שהשד"ר הרב נחמיאס טעה בהבנת דין מצה נפוחה.³

הנוסע הרב יעקב ספיר שהיה בתימן בשנת תרי"ט (1859), 40 שנה לאחר ביקורו של השד"ר נחמיאס. הרב ספיר כתב בספרו "אבן ספיר" שבשהותו בפסח בצנעא הוא שאל את הרב יחיא קארה, בנו של הרב יוסף הנזכר בסעיף הקודם, על כשרותן של מצות תימן. הנה הדו-שיח ביניהם בעניין זה:⁴

שאלתי על המצות ועל הסדר. אל תשית לבך (אמר לי), אכול אתנו מצה חמה הנאפית בכל יום כמנהג אבותינו. אל תדאג על הכשרות, אם אינם יבשות וישנות שלשים יום קודם הפסח? כבר קדמוך חכמים מירושלם וראו כי נשינו זריזות הנה ומהירות מאד בכשרות המצות. יום יום נאכל מצה חמה ונקיה ואין עונג יו"ט אלא בפת חמה. שאלתי 'הנכון לסמוך על נשים במילתא דאית ב' (ה) טרחא יתירתא (בדבר שיש בו טורח הרבה) ובאיסור חמץ במשהו? ושמתם את המצות כתיב'. 'הנח לנו ולמנהג אבותינו, גם אנחנו מהדרין ומדקדקין ושומרין את המצות ואל תצדק הרבה'. ונתן לי שלשה מצות רכות ונקיות אשר עשה בביתו להסדר, ואמר לי: 'אלה מצה שמורה מתבואה ישנה ותוכל לברך עליהם על אכילת מצה. כי בשנה הזאת רוב המצות אינם שמורים משעת קצירה (כי הרעב חזק בארץ ולקחו מאשר מצאו), ואצלינו הלכה פסוקה שאין לברך על אכילת מצה על מצה שאינה משומרת' (אשר היה בעיני כתורה חדשה). ויען ידעתי את האיש מאז כי ידיו רב לו בתורה ביראה ובחכמה נתתי אימון לדבריו ואמרתי טוב, יום טוב נדבר. קבלתי המצות והלכתי.

הרב ספיר ציין במקום אחר בספרו את המנהג בתימן לברך על אכילת מצה אך ורק על מצה משומרת משעת קצירה, וכתב שהוא ראה דיון בעניין זה בהרחבה בספרו של הרב יחיא צאלח, שמנהג יהודי תימן הוא כדעת הרמב"ם.⁵ כליל הסדר התארח הרב ספיר בביתו של יוסף תירי (בשם המשפחה יש כנראה טעות סופר, וצריך לכתוב ט'ירי). הוא התפעל מנוסח ההגדה ומאופן קריאתה ומן הקשר האישי שלו עם בני המשפחה המארחת. על נוסח הקידוש העיר: "בנוסח הקידוש יש להם פיוט ארוך נחמד, וכל רואיהו יעיד כי נוסח קדמון הוא ומליצת אנשי כנה"ג (כנסת הגדולה) על לשוננו".⁶ בעניין זה כוונתו לפיוט הפותח במילים "תרומה הבדילנו מכל עם", המצוי גם בסידורו של רס"ג. ועל המצות כתב: "גם המצה ערבה לי חם רך ונקי וכן בכל ימי החג".⁷

אחתום בנעימה נוגעת ללב של הרב יעקב ספיר, שבא מארץ ישראל, על הרגשתו כליל הסדר בשהותו בגולה בצנעא, ועל חיבור הלבבות שהיה לו עם מארחיו:

אבל בכל שעשועי ותענוגי לא דָּמָה בת עיני (ע"פ איכה ב:יח), ודמעה כמעין מי נפתוח נגרים על לחיי וזקני. זה פסח ראשון אשר עזבתי את ביתי, נטשתי שולחני, סביבותי ילדי חן מחמדי נפשי, תנומה על עפעפי אין, ולא פוגת לבת עין. שיר השירים קראתי, בו רָוְתָה מדמעותי, וכל לבי עליה שפכתי. בני הבית התבוננו בי, ולמולי בכו בכה רב. אכן רוח היא באנוש (איוב לב:ח). התאפקתי ואבליג בלי תת לתאות לבי דיה. עת לשחוק אמרתי, ואשיחה בפקודי ה' משמחים (ע"פ תה' יט:ט). גם אחי בעל הבית מיודעיו ושכניו נאספו

³ לדין בנושא ראו: א' גימאני, "השד"ר ר' דוד נחמיאס ומצות תימן", **פעמים** 64 (תשנ"ה), עמ' 39-53.

⁴ **אבן ספיר**, ליק 1866, דפים פח ע"ב – פט ע"א.

⁵ שם, דף קא ע"ב; שו"ת פעולת צדיק לר' יחיא צאלח, חלק ב, סימן קלה.

⁶ שם, דף פט ע"א.

⁷ שם, דף פט ע"ב.

אלי, שאלו ודרשו על מנהגינו וענינינו להשיח דאגתי, ונשב עד עבור חצות הלילה
(שם:שם).

הורינו זכו לעלות לארץ ישראל, והם ואנחנו, בניהם של חכמי תימן, חיים בה בשמחה. יהי רצון
שנזכה לגאולה שלמה, להיות שמחים בבניין עירך, וששים בעבודתך, ונאכל שם מן הזבחים ומן
הפסחים, במהרה בימינו, אמן.

ד"ר אהרן גימאני

המחלקה לתולדות ישראל

והחוג המשולב במדעי היהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע